

13469

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Norbotten

Nederkalix - Töre

13469

202

Carlsson, Otto. 1740

ULMA:s frägel. M. 87 Humleodling
och byggd. med alf. ordreg.

17 bl. 4^c

17/1 40

Exc. 050

Upppteckning å Nederkalix-Töre
socknans folksmål, Övermojens-
dialekt.

M 84

Humleodling och byggd.

I. Humleodling

1. Humle betecknar hönmbra och har aldrig i egent-
lig mening odlats i trakten.

*) hönmbra
= hummel i
röttare.

de fröigt hönmbra båda öptesön = de köf-
te humlet bötar apf. ketet.

2 och 3 sättes som följd av att humle ej od-
lats och endast obetydligt använts egentlig mot-
varighet för bygden.

Ordet hönmbra och hönm = hummelblomma (Bellis
Perennis?) torde komma av humla men kan i det-

ULMA 13469. Otto Carlsson. 1940

NB. NEDERKALIX-TÖRE

Fagl. M 87

sa sammankommande av tecknas.

Man köpte humle på apoteket i Nederkalix.

II Maltberedning.

4. Malt kallades mälte = mallet.

5. Korn för att mältas kallades mältkorne = mältkornet och uttrycket avsåg väl egentligen kornportion som reserverats för mältning.

kornmälte = kornmallet avsåg man mest men råmälte = rågmallet köptes i senare tid på apotek.

både mältkornen gjordes de kornmälte = boten mältkornet gjordes de kornmallet.

6. Mälta kallades mälte = mälta. Fras:

de mälte de se de här för väntre = de mälte de så de hade för vintern.

läta korne mältes = läta kornet mältas

var att slå värlantet kom i ett spruce med
vatten så att det sprack d. v. s. grodden drog ut;
'läta mältas' sådes stundom även om att föra såd-
den läta sänka ner en rick i albrunnen, så att den
fick ta åt sig al. Sedan sålde man och hade då
fått grodd och en vin grod av gödsling på kuggen.

7. Maltberedningen.

a) häva til mälttes = häva til mältas såde
man oftast om blöta maltkorn (stundom såde
man djöna frästa = göra frestan men vauli-
gen och i varje fall ursprungligen om 'frästa' föi-
söta sådens grobarhet; frestan är substantiv för
den mängd kom som satts i vatten). Båda används.

Man lade komet i en bytta utan värbild beteckning
tillsammans med vatten.

↑ Komet sig då upp vattnet och välde - e swel
= det välle - upp.

↑ Grodden böjer så ut kallades: e sprack = det sprac-

ker eller slo vat = här ut.

'routes = rotas belectuar ett senare moment då god-
den klör sig, men dit hann det ej vid mältning.'

b/ Torkningen.

'dr slou op koune do saen bökumän
har kane o löat = de drog upp komet (på
ugushällen) sedan bakugnen hade kallnat av
lagom (var lagom kall, d. v. s. ljum).'

'äla torka dr öpa bästälövan = eller
utk torkade de uppi bästulövan.'

c/ Sönderprossandet.

a saen e var tof do möut dr ne 252
skwötkwön^x æl söumbrz har 2 mältkwön^x
= och sedan det var furt då malde de det irri
skvaltkvarnen eller somliga hade en mältkvarn.

x) eller:
skwötkwön

'Mältkvarnen' var en handkvarn med stearkivor
(se beskrivn. o. skiss i uppl. M 43, Kvarnen och mal-
ning). Belectuades: möka mälte = mala maltet.

«e läkte nästan at ögat dön mouh =
och det lokade (lutade) nästan inte ogott (allt-
så gott i om skrivning) då man mal (malde).»

III. Maltdrycker.

8. Den för orten vanliga maltdrycken kallades:

öke = ölet eller stundom öke (uttalas kort).»

«Ödet öl betecknade bättre dryck medan:

dricka = drickan eller wé hasdricka = vardags-

drickan var sämre och vanligare ej på samma sätt
som öl beredd dricka.

öke var fäl töl jut a e var stärkt
a gat = ölet var fäl töl jut, och det var
stärkt och gott.

9. Specialbenämningar torde ej så mycket va-
ra att anteckna men jühöke = jölölet kan
nämnas, alltså efter tid då ölet brukades.»

10. Tillverkningssättets specialbenämningar på öl:

dricka eller swådrifa = svag dricka, skwåle
= skval (= vagn o. milttyckel öl eller dryck f. ö.),

jäsninga = jäsmingen (rusande dryck bestående av
väl jästat och sötat vatten; destillerades till brännvin),

kilja = kilju (fr. fiurkan; ett dagsrusande, jäst-
sötat vatten, tillrätt med bär, saft samt diverse olika
tillsatser f. ö.; i senare tid efteråt jästat och rotrad
svagdricka för berusningsändamål).

sätta kilja = sätta kilju, drick jäsninga =
dricka jäsmingen.

11. Svag, dålig dricka kallades skwåle = skvålet
ötku skwåle = vattuskvålet.

12. Stark dricka betecknades: stærkore = stark-
ölet. Sades vara stærkt som brännvæna =
starkt som brännvined.

13. Adjektiv och verb f. ö. om egenstapen hos
dricka eller öl:

beks = bekt (bert), göusmökku = godsmaking

d. v. r. lagom röt och jästad, n_ook = näk (il-
lasmakande, berik o. s. v.), v_otu = vattig (som sm-
kar vatten d. v. r. svag), s_oerj_{is} = surjäs (adj.
fö alltför hirt och långvarigt jäst dricka), skw_ara
= skvalig (blaskig, av skval = blaska (subst)).

[3]

Samtliga adjektiva. Furek.: a f_oens v_otu a
n_ook in₂ man = hon (dricka) känns vattig
och näk i mi munnen.

14. Bygga betecknades: bry_g eller skämt-
samt kr_o = kröga (dock eg. om bygga brännvin).
Ex.: bry_g se j_udricka = bygga sig jul-
dricka. j_ar da i_eti kr_o = är du uti kröga?

15. Bygga avsåg jädra byggningsmaterial
samt det som framställts av en byggning och
kallades bry_gd_n = byggen. stel t_zl bry_gd_n
= ställa till byggen. e j_ar bry_gd_n för
hela h_ert_zen = det är byggen för hela hel-
gen.)

16. Drickan eller ölet brygges i bakstugan och någon särskild byggnad eller rum där för speciellt är ej bekant i något fall f. ö. Även brännvinsbrygd (från mistid) skedde i bakstugan.

[dr mälte o brykt i en bökun = en mälstade och byggde i en bakun (bakstugan),

17. Dricksberedning utan "mältning" borde väl vara den som bereddades sålunda:

[Man kokade och stekte rönder potatis, blandade rågnyjöl därin och lät denna 'söflas' — söft = söfla (verb för sötna) — några dagar. Sedan sattes litet jäst och ljunt vatten. "Den drickan fick ej bli gammal", säger sageren.]

18. Märsk kallades märskan och var det som lämnades på rostveden (se framdeles därinom) sedan jästbrygden riltats; alltså den första återstoden. ~~Den~~ märskan lämnades i så rostveden = märken lämnades på rostveden.]

19. Beredningen av örka lör ha tillgått enligt följande:

a) mält = mälla var mältningproceduren då korngröddarna genom vatteninmängning och värme bringades att spricka ut (se 7).

Därefter: a) söft = söfta då malt sattes i 'kokesöd' efter mättet 2 kg. malt på 40 liter vatten. Kokades väl en timma, sedan del för ut stätt över natten, vanligtvis. x) kokhatt vatten.

Man röjde om brygden med brykspöen = bryggspöen en meter lång, stvliknande ära.

Sedan maltet inmängts trallades det hela i ett kar m. silanordning (se c.).

b) Mäskan kokades i en stor gryta, brykgröyla = bryggrytan. Ex.: sēt_z öta brykgröyla = sätta åt bryggrytan (änna sig till att bygga).

c) Silningen skedde i ett stort kar, brykäre = bryggkäret, som hade ett tagnål^o vid bott- yspränder = spändet.

nen. I detta kors botten lades ett 4-5-ners
lager av klivna köppar som kallades roustvein
= rostveden eller stundom helre læfsvēn =
lätthveden (eg. samma anordning men brukad
vid asktattillverkning). læs læfsvēn = lägga
lätthveden.

På dessa nyjälager lades ett lager halme — ["rost-veden"]
læfshömen = lätthalmen — och stundom en
linneduk, eller båda delarna kanske.

Den fjort avstappade omgången (som fått stå i
maltkaret kortare) blev wægt — swødrifa =
wægdrikan.

Den nörta omgången som fick stå medan
den första utbyggdes kallades wäl öke = öles
redan den blev färdig.

Den utlakade massan som lämnades på rost-
bädden efter silningen kallades mäsken = mäs-
ken och gavs åt kreaturen.

d) Sedan kokades bygden, och från detta fick man den svagstjörka, man som kallades vöfn = vörtew.

höumbæn = hummel humlet köptes från apoteket och avkokades på vanlig sätt och detta arbete uttrycktes som höumbæn = söra hummelu. Spadet höllides nu i bygden och sedan lagrades den svagare 'Drickan' på.

e) Järstvingen. Man tog litet av den första vörtew, lät den ljumma och tillsatte järten — dsöra fræzsta = gōia friskaw^{x)}. Denne skulle då jäsa sig riktigt innan den tillsattes bygden.

Järstämnet hade man från tidigare bygden eller bak haft förvarat i form av en degkaka (från förra degen) som torrats. Järstökku = järtekakan. J järtekakan in kokades en färsk björk-kvist som alltså skulle hålla järstämnetes spro-

rer vid liv.]

Att sätta den injästade vörten i dricksbygden kallades jäst = jästa eller jästläg = jästlägg. dr jäste dricka do o kwäl'n = de jästade drickan då om kvällen.]

dricka skul do sta o jäsa i dōan = drickan skulle då stå och jäsa ett dygn.]

Så att jästen skulle väl blandas in röde man väl om bygden - röt om = roia om.]

Skummet som flöt upp efter hand som det jäste kallades gjänggen = gömningen och då den var färdigt utjäst sådes: a ha gjou = hon har gjorts.]

Den utjästa drickan kallades vanligen öre = ölet och tappades på kaggar, en eller ett par för varje byggd - ankare = ankaret.]

Innan tappningen skulle drickan sētrs = sätas. let a sta o sētrs = låt hon stå och sättas.]

Botteusaten som var jästgrums torde vara
vad som avses med drängtan = dranken men
ordet torde ej ha skilts från begreppet märke
nämrvort em är både nu används om samma.
läkt som i drängtan = lukta som en drank-
tumba samt inwektivet dränghäsar =
drankaschel kan därtill antecknas.

Ann.

Ordet svicka heter swick = svicka i välet
och kan sägas avse titet, bonat hål i tumma, som
tilltjyptes med pinne. Egentligen torde det väl
avse titet hål i hjärtuma som ryppborrades
och var satts in i en smal sticka in i
hjärnan för att kontrollera kvaliteten vid den s. k.
hjärnsvickningen. Pluggades därpå igen.

20. Gemensam bygd är ej bekant, åtminsto-
ne ej annat än vid uttagsvis förekommande
fredsdags.

21. Folketro om brygd och j.ö. om jäst.

När man delat ^{af mjöden} är sin jästkaka fick den-
ne ej tacka för jästämnet, ty då förstödes
jästkakow — del jästämnen = dela jäst-
ämne som delningsbuket kallades.

Om man trodde att denne sitta var troll-
kunnig skulle man då vederbörlig gicke kas-
ta ett kol bakom honom så miste han mak-
ten.

IV. Drycker som ej var maldrycker

23. Mjöd saknar motsvarande beteckning i
mälet och torde ej ha förkommit på rätt länge.
Om tillverkningen intet utmärker alltså.

24. En bæsdricka = en bæsdricka torde ej ha
brukats i större omfattning. Gjordes med till-
sats av saft från kokade eubar i stället för hum-
learkok. Gärtes som vanlig dricka.)

25. Dricka av björksar borde ha betecknats:
 bjärkdricka men var väl endast använd för
 ytterlig gottig dom rådde. Björklaken kallades
 bjärkalja = björkolja (överfl. även som hu-
 moristisk beteckning för aga).
26. Övriga drycker. Där till kan nämnas
 den under punkt 14, sid. 8 omnämnda dricks-
 arten - rådricka = rådryckan.

Ordblista

	<u>Sid.</u>		<u>Sid.</u>
Aukare	12	byggryta	9
Beks (-bersk)	6	byggkor	9
Björkdricka	15	byggspör	9
Björkolja	15	Dranken	13
byggd	7	<u>Drank- aschel</u> , -trumma	13
byggza	7	Dricka	5

Eubärdricka	14	mälla	2,9
Frestan (göra)	3	mältas	3
friskan (göra)	11	mältkorn	2
Gjort	12	märke	8,10
godsmakig	6	Näk	7
göming	12	Postved	10
Humle	1, 11	rotas	4
Julöl	5	rågdricka	15
jäsning	6	Skval	6
järta	12	skvalig	7
järstkaka	11	slår ut	4
järslägga	12	spricker	3
järstämne	14	sprundet	9
Kitju	6	starköl	6
kommalt	2	surjäsen	7
Lättjalm	10	svagdricka	6, 10
Lättjved	10	svicka	13
Maltkorn	4	svälla	3

Sättas	12	vattig	4
söta	8,9	öl	5, 10, 12.
Veckodricka	5		

Sagermän:

Katarina S. Karlsson, f. i Rättfors, 65 år, piga
 a° Rättfors gästgivargård, där byggd var vattig,

Auna Ström f. i Stråkan, c:a 55 år,
 piga a° Nygården storbondegård,

Charlotta Nordin f. i Långsel (Nederkalix r:n),
 77 år, boatt i Stråkan Töre r:n i 55 år c:a.

Uppptecknat i Räckjärn, Övermojans, Töre r:n den 5/1940

Otto Carlsson